

ارزیابی تأثیرات اجتماعی مرمت و بازسازی گلدسته‌های مساجد منطقه ۹ شهرداری تهران

احمدرضا قاسمی^۱، ساناز قربانی^۲

چکیده: گلدسته‌ها از جمله مصنوعات فرهنگ ایرانی اسلامی تلقی می‌شوند. از این رو، بازسازی و مرمت گلدسته‌های مساجد در زیباسازی شهرها و گسترش معماری اسلامی، می‌تواند پیامدهای چشمگیری را به دنبال داشته باشد. پژوهش حاضر به بررسی تأثیرات اجتماعی - محیطی بازسازی و مرمت گلدسته‌های مساجد منطقه ۹ شهرداری تهران پرداخته است. این مطالعه در قالب الگوی ده مرحله‌ای ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا) تعریف شده و از ابزارهای پژوهش کیفی (مشاهده و مصاحبه‌های عمیق) و کمی (پیمایش) برای پاسخگویی به سؤال‌های پژوهش بهره برده است. یافته‌ها نشان می‌دهند که بازسازی و ترمیم گلدسته‌های مساجد، می‌تواند پیامدهای اجتماعی و فرهنگی - محیطی، مانند زیباسازی شهر تهران، گسترش معماری اسلامی - ایرانی، جذب مردم به خصوص جوانان به مسجد، افزایش رضایت شهروندی و... را به دنبال داشته باشد؛ در حالیکه پیامدهای منفی آن می‌تواند در قالب غفلت از اولویت‌های مساجد و محلات دیگر پژوهش ظاهر شود. همچنین حوزه مدیریت شهری را به عرصه رقابت‌های سیاسی میان سازمان‌های ذی‌نفع بدل سازد.

واژه‌های کلیدی: ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا)، گلدسته، معماری اسلامی.

۱. استادیار مدیریت صنعتی، دانشکده مدیریت و حسابداری پردیس فارابی (قم)، دانشگاه تهران، ایران

۲. کارشناس ارشد علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۰۱/۲۴

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۳/۰۳/۱۹

نویسنده مسئول مقاله: احمدرضا قاسمی

E-mail: ghasemiahmad@ut.ac.ir

مقدمه^۱

ارزیابی تأثیرات اجتماعی (SIA)^۲ - اتا - دست کم به منزله یک مفهوم خاص، نخستین بار در قانون سیاست ملی زیست‌محیطی ایالات متحده (NEPA)^۳ در سال ۱۹۶۹ به کار گرفته شد. امروزه هدف از برآورد پیامدهای اجتماعی، حصول اطمینان از این است که پروژه‌های در نظر گرفته شده بیشترین بازده و کمترین هزینه‌ها را به همراه داشته باشند، به‌ویژه آن دسته از هزینه‌ها که بر اجتماع تحمیل می‌شوند. غالباً این هزینه‌ها (جانبی) به قدر کفایت در محاسبات تصمیم‌گیران، ناظران و سازمان‌های توسعه و عمران به حساب نمی‌آیند. این مسئله از آنجا ناشی می‌شود که بعضی هزینه‌ها را نمی‌توان به‌سادگی شناسایی، کمی و اندازه‌گیری کرد. چنانچه این هزینه‌ها پیشاپیش شناسایی شوند، راجع به اینکه چه مداخلاتی باید به عمل آورد و این مداخلات باید به چه شکلی انجام شوند، می‌توان تصمیم‌های بهتری اتخاذ کرد. می‌توان تمهیداتی برای تسکین و تخفیف مشکلات ایجادشده به عمل آورد و برنامه توسعه را بازطراحی کرد تا صدمات به کمترین میزان کاهش یابد و فواید آن به بالاترین حد ممکن برسد. از طریق تشویق فرآیندهای مشارکتی، می‌توان در این مورد که چه توسعه‌ای برای یک اجتماع مناسب است، بهتر تمرکز کرد (بکر و ونکلی، ۱۳۸۸: ۱۷). بنابراین، پروژه‌ها پیامدهای مهمی بر زندگی مردم دارند که مدیریت آنها ملاحظات بیشتری طلب می‌کند. پیامدهای اجتماعی منفی احتمالی و ناخواسته، می‌تواند منافع پیش‌بینی‌شده یک طرح [توسعه‌ای] را کاهش دهد. در چنین مواردی، ارزیابی پیامدهای اجتماعی (SIA) یا به‌اصطلاح اتا، به‌منظور تحلیل پیامدهای یک طرح توسعه‌ای روی افراد و اجتماعات انجام می‌گیرد، همچنین می‌توان از آن برای تعدیل و تخفیف پیامدهای منفی و افزایش پیامدهای مثبت استفاده کرد. در عین حال، ارزیابی پیامدهای اجتماعی چارچوبی برای مدیریت تغییرات اجتماعی است. اتا همچون ابزاری برای تصمیم‌سازی درباره عوامل اجتماعی و فرهنگی، داده‌هایی را به‌دست کارگزاران و اجتماع می‌دهد که برای تصمیم‌سازی‌ها کارا هستند؛ دیگر اینکه سازوکاری را برای شرکت‌دادن دانش و آگاهی محلی و ارزش‌های محلی در تصمیم‌سازی‌ها فرامی‌آورد و سرانجام، می‌تواند به تصمیم‌گیرنده کمک کند تا سودمندترین رویه‌های انجام کار از لحاظ اجتماعی را اتخاذ کند که منفعت‌های ملی، منطقه‌ای و محلی را دربرگیرد (ونکلی، ۲۰۰۹).

۱. این مقاله برگرفته از طرحی با عنوان «ارزیابی تأثیرات اجتماعی فرهنگی ساخت، مرمت و نوسازی گلدسته‌های مساجد مناطق ۹ شهرداری تهران» است که با حمایت شهرداری منطقه ۹ انجام پذیرفته است.

2. Social Impact Assessment

3. National Environmental Policy of Act

بیان مسئله

هر فرهنگ مشتمل بر عناصر تشکیل‌دهنده‌ای است که به‌لحاظ محتوایی و کارکردی در سطوح مختلف قرار می‌گیرد. این سطوح از دید ادگار شاین (۱۹۸۲)، مشتمل بر مصنوعات، ارزش‌ها و باورهای بنیادین است. گلدسته‌ها از جمله مصنوعات فرهنگ ایرانی اسلامی تلقی می‌شوند که ریشه در ارزش‌ها و باورهای بنیادین این ملت در رهگذر سالیان دور دارند. در این میان، معماری مساجد و گلدسته‌های ایرانی به‌واسطه عاریه‌گیری از عناصر معماری ایرانی (مانند کاشی‌کاری)، به نوعی فرهنگ و هنر ایرانی را که در میان آثار معماری اقصی نقاط جهان کم‌نظیر است، به نمایش گذاشته و معرفی می‌کنند. گواه این مدعی اینکه در گذشته تا امروز، گلدسته‌ها و مساجد در جای جای محلات و کوچه‌ها یافت می‌شوند. گلدسته‌های مساجد در زمره رفیع‌ترین بناهای معماری شهری و روستایی بوده‌اند. از این رو، نویسندگان ایرانی از دیرباز مفهوم گلدسته‌ها را به‌منزله نماد و مضمون بسط و ترویج مفاهیم والای اخلاقی و معنوی خود اقتباس نموده‌اند. مساجد و گلدسته‌های ایرانی فارغ از کاربرد سنتی و مذهبی، اثری ویژه بر مسافران و گردشگران خارجی دارد. هنر معماری و ویژگی‌های فیزیکی این بناهای فاخر، منجر به جذب مخاطب فارغ از دیدگاه ارزشی و فکری وی می‌شود. بنابراین در جامعه اسلامی و ایرانی، گلدسته‌ها نمادی برای هویت شهروندان تلقی می‌شوند. بسط و توسعه فرهنگ غنی اسلامی ایرانی در مناطق مختلف شهرداری تهران، از جمله اولویت‌های این نهاد شمرده می‌شود. به باور دست‌اندرکاران، اشاعه فرهنگ اسلامی در برخی از مناطق که محمل بروز کژکارکردهای اجتماعی است، نقش مهمی ایفا می‌کند (مقیمی، ۱۳۹۰). در منطقه ۹ شهرداری تهران نیز پاره‌ای از این کژکارکردها به شکلی بارز مشهود است. هدف اصلی از انجام پژوهش حاضر، اولویت‌سنجی توسعه گلدسته‌های مساجد، شناسایی اولویت‌های مسجد و محله از دید ذی‌نفعان و مدیریت پیامدهای احتمالی ناشی از طرح توسعه‌ای بوده است.

اما به‌رغم محاسن پیش‌گفته، مسئله‌ای که در اذهان شکل می‌گیرد، آنست که در شرایطی که اولویت‌های عمرانی و آبادی دیگری در منطقه ۹ شهرداری وجود دارد، اجرای این طرح تا چه حد ضروری می‌نمایند. طی سالیان اخیر، به‌واسطه توسعه رویکرد مذهبی اتخاذ شده از سوی نظام سیاسی کشور، ضمن برقراری نهادهای بسیار با رویکردهای موازی، ردیف‌های بودجه‌ای چشمگیری بدین مقولات تخصیص یافته است. در مواردی شاهد آنیم که این نهادها به‌دلایلی دیگر به توسعه اماکن مذهبی و صرف بودجه‌های کلان روی می‌آورند، بی‌آنکه اولویت‌سنجی نیازهای منطقه را لحاظ کنند. اصرار و زیاده‌روی در این قسم امور، نه‌تنها اهداف غایی این طرح‌ها را تأمین نمی‌کند؛ بلکه ممکن است تبعات و نتایج معکوس دربرداشته باشد. از آنجایی که

اتا بر رویکرد مردم‌سالارانه و مشارکت مردمی استوار است، فقط افراد و سکنه محلی قادرند که به سؤال‌های طرح‌شده فوق به شکلی صحیح پاسخ گویند. با توجه به پیچیدگی‌ها و تنوع فوق‌العاده کلانشهرها، اداره آنها مستلزم مدل‌های خط‌مشی‌گذاری مناسبی است که برحسب ویژگی‌های خاص هریک از شهرها، طراحی شده باشند (پورعزت و رحیمیان، ۱۳۹۱). از این رو پژوهش حاضر بر آنست تا با ارزیابی تأثیرات اجتماعی - زیست‌محیطی بازسازی و مرمت گلدسته‌های مساجد منطقه ۹ شهرداری تهران، به ارزیابی تأثیرات ناشی از این اقدام توسعه‌ای از دید ذی‌نفعان مختلف (سکنه محله، عابران، نمازگزاران) بپردازد.

بنابراین پژوهش حاضر برای ارزیابی تأثیرات اجتماعی طرح فوق با مجموعه سؤال‌های زیر روبه‌رو بوده است:

۱. انجام طرح بازسازی و مرمت گلدسته‌های منطقه چه پیامدهای مثبت و منفی در برخواهد داشت؟
۲. آیا ضرورتی بر اقدام توسعه‌ای وجود دارد؟
۳. چگونه می‌توان از آثار و تبعات منفی طرح کاست؟
۴. چگونه می‌توان بر آثار مثبت طرح افزود؟
۵. چالش‌های پیش روی اقدام توسعه‌ای کدامند؟
۶. چگونه می‌توان چالش‌ها را مدیریت کرد؟

کارکرد گلدسته‌های مساجد در جوامع اسلامی

آنچنان‌که پیش‌تر اشاره شد، گلدسته‌ها از نمادهای بارز فرهنگ اسلامی و معرف موقعیت فیزیکی مساجد بوده‌اند. از این رو، در ادامه به کارکردهای مساجد در این عرصه پرداخته شده است. از دیر باز مساجد کارکردهای چندگانه‌ای را به‌خصوص در جوامع بزرگ شهری داشته‌اند. در تمدن اسلامی، مساجد علاوه‌بر اینکه عامل اصلی تشکیل شهرها بوده‌اند، تعیین‌کننده الگوی کلی و هویت مشترک شهرهای اسلامی نیز به‌شمار می‌آمده‌اند (سلطان‌زاده، ۱۳۶۲: ۱۱).

مسجد از همان آغاز پیدایش در عصر پیامبر، کارکردها مختلفی داشته است که هنوز هم می‌توان کارکردهای مساجد را در جوامع اسلامی مشاهده نمود. یکی از کارکردهای مهم مساجد در جوامع اسلامی، به‌ویژه در شهرها، هویت‌بخشی به چشم‌انداز شهر است. هویت شهری و محلات اسلامی، به‌واسطه بنای مساجدی است که بلندای گنبدها و مناره‌ها و آوای اذان، آن را از دیگر شهرها و محلات غیر اسلامی متمایز می‌کند و اساساً شهر و محله اسلامی در شهر و محله‌ای بدون مسجد، وجه تسمیه اسلام را به خود اختصاص نمی‌دهد (نوبهار، ۱۳۸۸: ۱۸).

از کارکردهای دیگر مساجد که یکی از گسترده‌ترین شبکه‌های فراگیر اجتماعی در جوامع اسلامی به‌شمار می‌رود، مدیریت ارتباطات اجتماعی و تأثیر آن در توسعه شهری است. مساجد از بدو تأسیس فعالیت اطلاع‌رسانی را که نماد آن اذان است، در سنت خود داشته‌اند. مسجد در جایگاه یک واحد اجتماعی، از کارکردهای متعددی برخوردار بوده و میعادگاه مؤمنان است، از این طریق به زندگی اجتماعی وصل شده و می‌تواند در ارتباطات اجتماعی نقش‌آفرینی کرده و منبع و مرجع مهمی برای انتشار اخبار، به‌ویژه در سطح محله‌ای باشد (عابدینی، ۱۳۷۹: ۳۰).

نکته مهم دیگر در رابطه با کارکردهای مساجد، اینکه در رشد و توسعه زندگی مردم نقش مهمی دارند. در این راستا، مساجد ضمن ایجاد انگیزش در میان مردم، به رشد روحیه خودباوری در انجام امور داوطلبانه در سطح محله‌ای کمک بسزایی می‌کنند. در این‌جا باید متذکر شد تا زمانی که مساجد نقش مبتکرانه خود را در مسائل اجتماعی ایفا نکنند، به هیچ‌وجه قادر نخواهند بود به توان اجتماعی لازم در جوامع انسانی دست یابند (صدر، ۱۳۵۰: ۲۰۰).

در ادامه می‌توان گفت مساجد در حوزه اقتصادی نیز می‌توانند تأثیرگذار باشند؛ البته شایان ذکر است که مسجد به‌طور مستقیم دارای کارکرد اقتصادی نیست. کارکرد اقتصادی مساجد به‌صورت غیر مستقیم بوده و عمدتاً از طریق مؤعظه، نصیحت، بیان احکام خرید و فروش و انجام فعالیت‌های اقتصادی صورت می‌گیرد (امیری تهرانی‌زاده، ۱۳۷۲: ۲۶). به‌طور خلاصه می‌توان مهم‌ترین کارکردهای مساجد در امور اقتصادی را به‌ترتیب زیر برشمرد:

۱. شناسایی افراد مستمند و مسکین از طریق نمازگزاران محله؛
۲. جمع‌آوری هدایا و کمک‌های اهالی مسجد برای نیازمندان محله؛
۳. تشکیل فروشگاه تعاونی مصرف مسجد؛
۴. جمع‌آوری خیرات و صدقات با نصب صندوق‌های خیریه در مساجد؛
۵. راه‌اندازی صندوق‌های قرض‌الحسنه در مساجد محله؛
۶. راه‌اندازی درمانگاه و داروخانه محله‌ای مستقر در مساجد یا در جوار آنها؛
۷. پذیرایی از مستمندان در مساجد محله؛
۸. برگزاری جشن‌های مردمی و ازدواج با کمترین هزینه در مساجد محله (احمدی، ۱۳۸۸: ۵۳).

کارکرد مهم دیگر مساجد نقش تربیتی و امنیتی آن است. درواقع می‌توان گفت که نقش امنیتی مساجد با نقش تربیتی این مراکز در ارتباط متقابل است. از این رو مؤمن برای آلوده‌نشدن به گناه و عدم ارتکاب ناهنجاری‌های اجتماعی در چنین اماکن مقدسی، باید تلاش بیشتری بنماید و درحقیقت رعایت این امور، خود نوعی تمرین انجام کارهای خیر و پرهیز از بدی‌ها و برقراری امنیت در اجتماع است (حجتی، بی‌تا: ۲۱۹).

همچنین می‌توان از جایگاه مساجد در ساختار فضایی و کالبدی شهری و محلی نیز سخن گفت. در شهرها و محلات اسلامی، مساجد و فضاهای وابسته به آن، همراه دیگر مراکز زیارتی و آموزشی، بعد معنوی و فکری شهرها را به‌وجود می‌آورند. در شهرهای اسلامی محلات مسکونی، بازار و سایر مراکز اقتصادی و اجتماعی با پیروی از نظم خاصی حول محور مساجد قرار گرفته‌اند و فضاهای شهری خانه‌ها و محلات از ارزش‌هایی تأثیر پذیرفته‌اند که در مسجد بر آنها تأکید شده است. همان‌طور که اشاره شد، مساجد می‌توانند کارکردهای مختلف و فراوانی، به‌خصوص در جوامع شهری داشته باشند. اما به‌طور خلاصه و کلی و با توجه به بحث‌های قبل می‌توان پنج کارکرد عمده را برای مساجد برشمرد (کی‌منش، ۱۳۸۸: ۷۹) که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود.

• کارکرد عبادی

اصلی‌ترین کارکرد مسجد کارکرد عبادی آن است. نماز از مهم‌ترین و برترین آداب و وظایف دینی است که می‌توان آن را در هر مکانی اقامه کرد، اما خواندن نماز در مسجد تأکید شده است. البته غیر از نماز، آداب و آیین‌های عبادی دیگری نیز در مساجد برگزار می‌شود، مانند برگزاری مجالس قرائت قرآن، مجالس و مراسم خواندن دعا، مراسم شب‌های قدر و مانند اینها.

• کارکرد آموزشی

مسجد از همان آغاز تأسیس، در عهد پیامبر دارای کارکرد آموزشی بوده است. این کارکرد بعدها نیز ادامه یافت و اکنون بسیاری از علوم و معارف دینی در مساجد آموزش داده می‌شود. آموزش‌های متعارف در مساجد قرآن، احادیث، احکام، اخلاق و علوم متعلق به آنها، به‌ویژه علم کلام و فقه را دربرمی‌گیرد. البته بحث‌های علمی و کارگاه‌های مشاوره و... نیز همواره در مساجد برقرار است.

• کارکرد فرهنگی و ارتباطی

مسجد اصلی‌ترین مکان شکل‌دهی افکار عمومی، فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی است و حتی امروزه نیز با به‌وجود آمدن رسانه‌های متعدد، همچنان این کارکرد برقرار است. مسجد می‌تواند با تجمع مسلمانان در یک مکان خاص، به برقراری و تعمیق روابط انسانی و دوستانه یاری رساند.

• کارکرد سیاسی

با مروری بر تاریخ می‌توان اذعان داشت که بسیاری از جنبش‌های اسلامی از درون مساجد شکل گرفته است. جنبش مختار، جنبش زیدین‌علی و البته انقلاب اسلامی ایران، از آن جمله هستند.

البته باید گفت که در سده‌های اخیر نقش و کارکرد سیاسی مساجد در کشورهای اسلامی کمتر شده است.

• کارکرد اجتماعی

مساجد کارکردهای اجتماعی مختلفی دارد که برخی از آنها عبارتند از: گردآوری کمک به مستمندان، برگزاری آیین‌هایی مانند مراسم ترحیم درگذشتگان، برگزاری مراسم عمومی و گردهمایی‌ها، اقامت موقت و یک‌شبه در راه‌ماندگان، هویت‌بخشی، برقراری ارتباطات انسانی برای حل برخی مشکلات به‌وجودآمده در جامعه اسلامی و... بنابراین با توجه به نکات بالا می‌توان گفت مساجد یکی از مهم‌ترین مراکز فرهنگی و اجتماعی و دینی جوامع اسلامی به‌شمار می‌روند که رونق آنها مساویست با رونق جوامع اسلامی. از این رو، لازم است مسئولان و برنامه‌ریزان شهری در برنامه‌ها و پروژه‌های خویش برای توسعه و رشد شهرها، مساجد را یکی از اصلی‌ترین نهادهای اجتماعی دانسته، از یاد نبرند.

در مجموع آنکه اصولاً مسجد و گلدسته‌ها، مصنوع و اتیک^۱ فرهنگ اسلامی محسوب می‌شوند. بنابراین توسعه گلدسته‌های مساجد، به نحو غیر مستقیم در غنای فرهنگ مسجد، توسعه آداب و شعائر اسلامی، توسعه و تعمیق هنر اسلامی - ایرانی معماری (کاشی‌کاری، مقرنس‌کاری، نقاشی، ...) سهم چشمگیری را به خود اختصاص می‌دهند. در کنار آن، به بسط زیباسازی فضای کالبدی محله‌ها، جذب گردشگران و... تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم می‌گذارد. فارغ از تأثیرات زیباشناسانه گلدسته‌های مساجد، از دیرباز ابزاری بوده‌اند که برای اطلاع‌رسانی، نظامی، هویت‌سازی و... کاربرد داشته‌اند، اگرچه امروزه از این نقش‌ها کاسته شده است. علاوه‌براین، برخی علما و پژوهشگران شیعی بر این باورند که گنبد مومنانی^۲ از هدف، منصوب خداست و گلدسته‌ها، مومنانی از دو یار واقعی خدا، دو آفریده کامل حق، یعنی محمد (ص) و علی (ع) هستند (فلسفه وجودی و گنبد و گلدسته در مسجد، ۱۳۹۱).

روش‌شناسی پژوهش

آنچنان‌که در بیان مسئله اشاره شد، برای ارزیابی تأثیرات اجتماعی ناشی از مرمت و ساخت گلدسته‌های مساجد، از الگوی اتا بهره‌گیری شده است. بکر، ارزیابی پیامد اجتماعی را «فرآیند شناسایی تأثیرات آتی یک فعالیت جاری یا پیشنهاد شده» تعریف می‌کند و به‌تبع آن، ارزیابی تأثیرات اجتماعی را یکی از زیرشاخه‌های «ارزیابی تأثیر» یا به بیانی، فرآیند شناسایی تأثیرات

1. Ethic

۲. کاربرد این واژه برای معرفی فضا نیست که در ذهن ماندگار است.

آتی یک فعالیت جاری یا پیشنهاد شده برای افراد، سازمان‌ها و نظام‌های اجتماعی کلان سازمان‌ها می‌داند (بکر، ۱۹۹۷). وسترن و لینچ نیز «ارزیابی پیامدهای سیاست‌های مختلف» را اتمی خوانند. به باور ایشان هر فرآیند سیاست‌گذاری مشتمل بر چهار مرحله است: ۱. صورت‌بندی سیاست‌های مختلف و جایگزین یکدیگر؛ ۲. انتخاب یک سیاست برای اجرا؛ ۳. اجرای سیاست‌های انتخاب شده؛ ۴. ارزیابی و اصلاح (وسترن و لینچ، ۲۰۰۰). ارزیابی تأثیرات اجتماعی، ابزاری برای مرحله دوم است؛ هرچند برای مرحله چهارم نیز استفاده می‌شود. گفتنی است که تا کنون روش‌های مختلفی برای ارزیابی تأثیرات اجتماعی به کار گرفته شده است. در این میان الگوی ده‌مرحله‌ای ونکلی (۲۰۰۳) از استقبال بیشتری در سطح بین‌المللی و داخلی برخوردار بوده است (فاضلی و قلیچ، ۱۳۹۱). شهرداری تهران نیز برای ایفای نقش فرهنگ‌سازی خود طی چند سال گذشته، ارزیابی تأثیرات اجتماعی فرهنگی ناشی از طرح‌های توسعه‌ای را جزء الزامات پیاده‌سازی این قبیل طرح‌ها می‌داند. شایان ذکر است، معاونت فرهنگی اجتماعی شهرداری تهران از الگوی ده‌مرحله‌ای اتمی برای ارزیابی پیوست‌های فرهنگی طرح‌ها استفاده می‌کند. مراحل الگوی ده‌مرحله‌ای اتمی عبارتند از:

۱. ارزیابی نیاز؛
۲. توصیف اقدام توسعه‌ای؛
۳. مؤلفه‌های شناسایی اقدام توسعه‌ای (وضع موجود و مطلوب و شکاف ناشی از اقدام توسعه‌ای)؛
۴. دامنه‌یابی (مرزها، ذی‌نفعان، حوزه‌های تأثیر، ...)
۵. جمع‌آوری داده‌های پایه‌ای؛
۶. برآورد اولیه تأثیرات احتمالی (سناریوهای خوش‌بینانه، سناریوهای رقیب)، گزینش تأثیرات مهم، ارزیابی گزینه‌های بدیل، تعدیل و جبران، طراحی نظام اجرا و نظارت است (ونکلی، ۲۰۰۷).

شایان ذکر است، پژوهش حاضر که درصدد سنجش افکار و نگرش‌های ذی‌نفعان درخصوص مرمت و بازسازی گلدسته‌های مساجد است، از نوع طرح‌های اتمی پیش از اقدام توسعه‌ای تلقی می‌شود. در ارزیابی پیامد اجتماعی، بسته به میزان دامنه تأثیرات، می‌توان از چندین ابزار و روش سود جست. استفاده از فنون چندگانه، می‌تواند به رفع مشکل اطلاعات و داده‌های ناکافی و همین‌طور مقایسه و برجسته‌سازی هر نوع اختلاف آماری به‌دست‌آمده از منابع گوناگون، کمک

۱. به‌تازگی به اتمی تغییر نام یافته است. اتمی مخفف ارزیابی تأثیرات اجتماعی - فرهنگی است که در آن تلاش شده بر ارزیابی مؤلفه‌ها توجه ویژه‌ای شود.

کند. به‌طور عمده یک رویکرد ادغام‌شده یا تلفیقی - که از چندین روش ترکیب شده باشد - تلفیقی‌ترین و قابل اعتمادترین پیش‌بینی برای پیامدها را فراهم آورده و بهترین معیارها را برای تعدیل و مدیریت پیامدها در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهد. از این رویکرد در تحقیقات علوم اجتماعی با عنوان پژوهش آمیخته^۱ یاد می‌شود (بازرگان، ۱۳۸۷).

درخصوص روش‌های خاصی که در این پژوهش به‌کار رفته است، می‌توان گفت که این طرح همانند سایر پژوهش‌های اِتا از مجموعه‌ای از روش‌های مطرح در علوم اجتماعی بهره می‌گیرد که در ادامه به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

- مطالعات اسنادی: برای شناخت اهداف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی طرح.
- مصاحبه عمیق: برای آشنایی با نظرات کارشناسان و ذی‌نفعان طرح.
- مشاهده: بررسی و مطالعه مستقیم آثار از طریق حضور در منطقه و مشاهده و تحلیل تبعات منفی و مثبت.
- پیمایش: برای ارزیابی شهروندان و همسایگان طرح و همچنین اخذ نظرات ذی‌نفعان به‌منظور جمع‌بندی نهایی.

برای پاسخگویی به سؤال‌های پژوهش، دو مرحله پژوهش کیفی و کمی انجام شد؛ لذا این پژوهش را از نوع آمیخته اکتشافی می‌توان دانست.

در گام نخست، برای شناسایی پیامدهای طرح توسعه‌ای از خبرگان مصاحبه کیفی به عمل آمد. در این پژوهش با انجام مصاحبه‌های کیفی نیمه‌ساختاریافته، سعی در کسب اطلاعات و استخراج مقوله‌های اصلی شده است. مصاحبه‌های کیفی، درصدد توصیف معانی تم‌های^۲ اصلی در دنیای واقعی از موضوعات هستند و مهم‌ترین وظیفه مصاحبه‌کننده درک معانی است، از آنچه مصاحبه‌شونده اظهار می‌کند (کواله و برینکمان، ۲۰۰۹).

پرسشنامه کیفی متشکل از دو بخش سؤال‌های زندگی‌نامه‌ای و سؤال‌های تخصصی درباره ارزیابی تأثیرات اجتماعی احداث گلدسته‌ها؛ تأثیر بر ذی‌نفعان؛ کمبودهای مسجد، محله و منطقه؛ نقش شهرداری در بازسازی (۱۲ سؤال) بوده است. خبرگان پژوهش را نیز ائمه جماعت مساجد منتخب و کارشناسان دفتر رسیدگی به امور مساجد تشکیل داده‌اند. مصاحبه‌ها با رویکرد غیر تصادفی و نمونه‌گیری گلوله برفی انجام گرفت. توضیح آنکه نمونه‌گیری گلوله برفی مختص پیمایش در پژوهش‌های کیفی است که در آن هر خبره، خبره بعدی را معرفی می‌کند. نقطه آغازین مصاحبه نیز کارشناسان منطقه ۹ شهرداری تهران در نظر گرفته شد. سپس با راهنمایی

1. Mixed Methods
2. Themes

ایشان، سایر خبرگان متشکل از هیئت امنای مساجد و کارکنان شهرداری منطقه ۹ شهرداری تهران معرفی شدند. مصاحبه کیفی به صورت نیمه ساختاریافته با اشخاص انجام شد. پیاده سازی و تحلیل مصاحبه ها، منجر به شناسایی تم های مصاحبه در مرحله پیمایش شد. لازم به ذکر است که پس از انجام ۲۸ مصاحبه با ذی نفعان پیش گفته، تیم پژوهشی به اشباع نظری رسید. بر اساس کدهای احصاشده، پرسشنامه کمی طراحی شد و در ادامه پرسشنامه توسط خبرگان پیش آزمون شد. این گروه ها عبارتند از: نمازگزاران، هیئت امناء، سکنه محلی و رهگذران مساجد بررسی شده. برای انجام پیمایش، به صورت قراردادی برای هر مسجد دو بلوک شهری^۱ با عنوان جامعه تحت تأثیر مد نظر قرار گرفت. بر این اساس تعداد جامعه آماری ۱۱۰۰ نفر برآورد شد. سپس با استفاده از جداول مورگان تعداد نمونه به دست آمد. بر این اساس ۲۸۴ پرسشنامه تکمیل گردآوری شد. در این میان تلاش بر آن بوده که پرسشنامه ها از ذی نفعان مختلف (زنان و مردان، کسبه، سکنه و رهگذران) به صورتی متناسب گردآوری شود.

توصیف اقدام توسعه ای

در این راستا، معاونت فرهنگی شهرداری منطقه ۹ نام هفت مسجد را که در نظر گروه کارشناسی پتانسیل ساخت گلدسته را دارند، به گروه پژوهشی معرفی کرد. اسامی مساجد منتخب برای بررسی عبارتند از:

۱. مسجد امام حسن عسکری (ع) واقع در محله امامزاده عبدالله (محله ۴، ناحیه ۲)؛
۲. مسجد امام حسین (ع) واقع در محله شهید دستغیب (محله ۳، ناحیه ۱)؛
۳. مسجد امام جعفر صادق (ع) واقع در محله شهید دستغیب (محله ۳، ناحیه ۱)؛
۴. مسجد رسالت واقع در محله سرآسیاب (محله ۷، ناحیه ۲)؛
۵. مسجد امام زمان (ع) واقع در محله امامزاده عبدالله (محله ۴، ناحیه ۱)؛
۶. مسجد علی اکبر واقع در محله دکتر هوشیار (محله ۲، ناحیه ۱)؛
۷. مسجد صاحب الزمان (ع) واقع در محله دکتر هوشیار (محله ۲، ناحیه ۱).

توصیف محیط اجتماعی پروژه: از آنجایی این چهار محله به لحاظ بافت فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بسیار شبیه به هم هستند و نقاط اشتراک بسیار زیادی دارند و هر چهار محله در یک منطقه قرار دارند، می توان یکدستی را در بسیاری از مسائل مبتلا به این چهار محله دید که در ادامه بدان اشاره می شود.

۱. هر بلوک شهری متشکل ۷۸ نفر است. گفتنی است تعداد دو بلوک برای هر مسجد، به سبب کوچکی مساجد مجاور بوده است.

اطلاعات اقتصادی محلات: این محلات بنا بر اظهار ساکنان و اظهار نظر مسئولان شهرداری، محله‌ای کارمندان‌نشین و از طبقه متوسط و متوسط به پایین شهری است. در واقع میانگین درآمد سرانه خانواده در این محله ۴۰۰ هزار تومان و میانگین مساحت مسکونی نیز ۵۵ متر است (شهرداری منطقه ۹، ۱۳۸۹). با گذری از این محلات می‌توان دید که اکثر خودروهای پارک‌شده در منازل پراید، پیکان و تاکسی است که نشان از وضعیت متوسط به پایین مردم محله از نظر اقتصادی و سطح درآمدی است.

ویژگی فرهنگی محلات: این چهار محله از محلات مذهبی و کمابیش سنتی تهران هستند. به‌طور کلی با گذری در این محله‌ها، عابران درمی‌یابند که پوشش اغلب زنان (در قیاس با دیگر مناطق شهر) چادر است، مساجد از پررفت‌وآمدترین مکان‌ها هستند و در اکثر مساجد، نماز در سه نوبت برگزار می‌شود. مهم‌ترین مراکز فرهنگی محلات نیز دارالقرآن و کانون قرآن و عترت است. البته با توجه به امکانات محدود فرهنگی و دسترسی کم افراد محله به مراکز فرهنگی در این مناطق (مانند سینما و کتابخانه) و نیز، درآمد پایین افراد که بر مصرف فرهنگی آنان تأثیر مستقیم می‌گذارد، می‌توان گفت سرمایه فرهنگی مردم محله نسبتاً پایین است. به‌لحاظ وجود امکانات فرهنگی و هنری می‌توان اظهار نمود که این محلات در شرایط نامناسبی قرار دارند و با در نظر گرفتن میانگین سنی جوان ساکنان محلات، این کمبودها می‌تواند مسئله‌ساز باشد. تمامی این کمبودها باعث شده اکثر ساکنان این مناطق اوقات فراغت خود را در خانه‌هایشان بگذرانند، یا آنهایی که دسترسی به خودروی شخصی دارند، در آخر هفته‌ها به پارک‌های بزرگ شهر تهران بروند.

ویژگی اجتماعی محلات: مهم‌ترین شبکه روابط اجتماعی در این محلات، روابط همسایگی است که البته به خاطر آپارتمانی‌بودن برخی از خانه‌ها، شکل جدیدتری از روابط همسایگی شکل گرفته است. برای مثال، همسایه‌ها و به‌خصوص زنان خانه‌دار در منازل خود دوره‌های ختم قرآن و آموزش قرآن برگزار می‌کنند و گاهی در هفته سه یا چهار مرتبه دور هم جمع می‌شوند و به ختم قرآن می‌پردازند، یا در این دوره‌ها به فعالیت‌های خیریه‌ای چون، آماده‌کردن جهیزیه برای دختران دم‌بخت نیازمند و کمک به بیماران فقیر می‌پردازند. حتی در این رفت‌وآمدها، قرارهای ازدواج نیز به‌طور سنتی گذاشته می‌شود. اتفاق جالب دیگر در این شبکه‌های ارتباطی زنان، شکل‌گیری صندوق‌های خانگی قرض‌الحسنه است؛ به‌طوری که اکثر این هیئت‌ها پنجشنبه شب‌ها مراسم مختلفی دارند و این فرصتی را فراهم می‌آورد که همسایه‌ها فارغ از کار و زندگی شخصی، دور هم جمع شوند و علاوه‌بر انجام مراسم مذهبی، به دیگر فعالیت‌های اجتماعی بپردازند.

شکل ۱. شمایی از یکی از مساجد منطقه (مسجد رسالت)

شکل ۱ شمایی از موقعیت جغرافیای و محیط داخلی و فضای خارجی مسجد را نمایش می‌دهد. علت ارائه نقشه و عکس در گزارش‌های اتا آنست که در پژوهش‌های کیفی، استفاده از داده‌های کیفی (فیلم، عکس، متن، فایل صوتی، ...) نقش برجسته‌ای در انتقال ویژگی‌های مورد بررسی ایفا می‌کند. به دیگر سخن، داده‌های صوتی، تصویری و فیلم‌ها، از غنای اطلاعاتی بیشتری در قیاس با متن‌ها و مقیاس‌های کمی برخوردار است. مضاف بر آن، مخاطب با دیدن عکس‌ها ممکن است برداشت‌هایی داشته باشد که نویسنده از آن غافل بوده است.

یافته‌های پژوهش

در این بخش بر مبنای مطالعات انجام‌شده، شامل مصاحبه، پیمایش و مطالعه تطبیقی، مهم‌ترین یافته‌ها گردآوری شده است.

ضرورت احداث گلدسته‌های مساجد

طرح گلدسته‌ها برای محله ضروری است. برای بررسی این فرضیه پژوهشی، از آزمون تی-استیودنت میانگین^۱ استفاده شده است. در مرحله نخست به بررسی میزان ضرورت ساخت، مرمت و بازسازی گلدسته‌ها پرداخته و بدین ترتیب ادعای ضروری بودن بازسازی و مرمت گلدسته‌ها ارزیابی خواهد شد. به دیگر سخن فرض زیر آزموده می‌شود.

$$\begin{cases} H_0 : \mu \geq 3 \\ H_1 : \mu < 3 \end{cases}$$

از آنجایی که نتایج حاصل از نرم‌افزار SPSS، به ارزیابی آزمون $H_0 : \mu = 3$ و فرض مقابل آن می‌پردازد؛ باید ضمن توجه به مقادیر معناداری (Sig)، حدود بالا و پایین تخمین نیز مد نظر قرار گیرد. با توجه به کمتر بودن میزان معناداری از مقدار مجاز (۰/۰۵)، فرض تساوی اولویت با مقدار متوسط ۳ رد می‌شود. بدین ترتیب با توجه به آنکه حد پایین و بالای تخمین مثبت هستند، در سطح اطمینان ۹۵ درصد درمی‌یابیم که مقدار اولویت از حد متوسط بیشتر است. جدول ۱ نتایج آزمون میزان میانگین اولویت بازسازی و مرمت گلدسته‌ها را در نمونه مورد مطالعه ($\mu = 3$) نشان می‌دهد (کردنائیج، مقیمی، قناتی و یزدانی، ۱۳۸۸).

جدول ۱. آزمون میانگین برای سنجش اولویت احداث گلدسته‌های مساجد

Test Value = ۳					
t	درجه آزادی	معناداری	تفاوت میانگین	فاصله ۹۵٪ سطح اطمینان	حد پایین
۴/۱۵۱	۲۱۰	۰/۰۰۰	۰/۳۷۹	۰/۲۰	۰/۵۶

در ادامه با استفاده از منطق توضیح داده شده، میزان ضرورت متغیرها در هر یک از هفت مسجد ارزیابی می‌شود (جدول ۲). در اینجا به بررسی این فرضیه پرداخته خواهد شد که آیا از دید پاسخگویان ساخت گلدسته‌ها برای مساجد الزامی است یا خیر. برای ارزیابی تساوی میزان اولویت، از تحلیل واریانس یک عامله استفاده می‌شود. به گفته دیگر متغیر نام مسجد، نقش تیمار^۱ را برای اولویت بازسازی و مرمت گلدسته‌ها ایفا می‌کند.

$$\begin{cases} H_0 : R_1 = R_2 = R_3 = R_4 = R_5 = R_6 = R_7 \\ H_1 : \exists \mu_j \exists R_j \neq R_i \end{cases}$$

پیش فرض استفاده از آزمون تحلیل واریانس یک عامله، نرمال بودن متغیر تصادفی است. پس از انجام آزمون کلموگروف - اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن جامعه آماری و همچنین بررسی شکل توزیع و پارامترهای چولگی و کشیدگی، مشخص شد متغیر پژوهش از توزیع نرمال تبعیت نمی‌کند. بنابراین از معادل ناپارامتری آن به نام آزمون کروسکال - والیس بهره شده است. یادآوری می‌شود این آزمون به بررسی تساوی میزان رتبه ضرورت احداث مساجد می‌پردازد (لیمن و لانگسکر، ۲۰۰۵).

جدول ۲. آزمون تیمارها با آماره کروسکال - والیس

اولویت	
۸/۴۳۶	مربع کای
۶	درجه آزادی
۰/۲۰۸	ضریب معناداری

a. Kruskal Wallis Test.
b. Grouping Variable: masjid

مقدار معناداری از ۰/۰۵ بیشتر است، بنابراین دلیلی برای رد تساوی ضرورت ساخت گلدسته‌ها در مساجد مختلف وجود ندارد. از نتایج به دست آمده مشخص می‌شود ساخت گلدسته در مساجد امام حسین، امام صادق و امام حسن عسکری دارای اولویت بیشتری است (جدول ۳).

جدول ۳. تحلیل توصیفی تیمارها با آماره کروسکال والیس

میانگین رتبه	N	مسجد
۱۰۱/۶۸	۳۰	امام زمان
۸۸/۰۶	۳۱	رسالت
۱۱۳/۱۷	۳۰	امام حسن عسکری
۹۹/۲۲	۳۲	علی اکبر
۱۲۶/۱۳	۲۸	امام حسین
۱۱۶/۹۵	۳۰	امام صادق
۹۹/۱۸	۳۰	صاحب زمان

شایان ذکر است که با استفاده از آزمون نسبت، میانگین و فریدمن (و تحلیل پس تجربه)، رتبه‌های دیگر محله و مساجد برای ساخت گلدسته شناسایی شدند که به سبب رعایت کوتاه‌نویسی، بازنمایی نتایج در این مقاله امکان‌پذیر نیست.

انواع تأثیرات و پیامدهای احتمالی پروژه

از آنجایی که ترمیم و احداث گلدسته برای مساجد یک پروژه سخت‌افزاری و عمرانی است و در حوزه معماری شهری و زیبایی‌شناختی قرار می‌گیرد، بسیاری از پیامدهای این پروژه باید به صورت غیر مستقیم و از طریق تأثیرگذاری بر سایر متغیرها بررسی شود؛ بنابراین با توجه به هویت و نوع پروژه، می‌توان دو نوع تأثیر فرهنگی و اجتماعی را برای این پروژه شناسایی کرد که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود.

پیامدهای فرهنگی

پروژه ترمیم و احداث گلدسته‌های مساجد بُعد عمرانی و معماری دارد، ولی از آنجایی که به مهم‌ترین عنصر فرهنگی و دینی جامعه اسلامی مربوط می‌شود، می‌تواند به صورت غیر مستقیم تأثیرها و پیامدهای فرهنگی بسیاری داشته باشد، به ویژه با توجه به استحکام جایگاه فرهنگ دینی در میان شهروندان منطقه ۹، این امر می‌تواند پررنگ‌تر شود. همان‌طور که پیش‌تر نیز اشاره شد، یکی از راه‌های جذب شهروندان (به ویژه جوانان) به مسجد، زیباسازی مساجد است.

نتیجه این حضور، گسترش فرهنگ دینی و ارزش‌های ملی و اسلامی مختص جامعه ایران است که در نتیجه به تعمیق فرهنگ اسلامی می‌انجامد. بنابراین می‌توان گفت احداث گلدسته‌های مساجد، علاوه بر زیبایی مسجدها، انگیزه حضور مردم به‌خصوص جوانان را به مسجد بیشتر می‌کند و در نتیجه بر اشاعه فرهنگ اسلامی، برپایی نماز و امور فرهنگی دیگر تأثیر می‌گذارد. در واقع می‌توان زیباسازی مساجد و احداث گلدسته‌ها را گام نخست در جذب شهروندان به مسجد - یک نهاد اجتماعی و مذهبی در جوامع اسلامی - دانست. البته خود گلدسته‌ها نیز می‌تواند به نوعی معرف و نماد فرهنگ اسلامی و دینی و معماری خاص باشد. به دیگر سخن، گلدسته‌ها به‌طور خاص یکی از عناصر مادی و مصنوعات مهم فرهنگ دینی جوامع اسلامی هستند و معماری مساجد به‌طور عام این نقش را برعهده دارد.

پیامدهای اجتماعی

اتا فرآیندی برای ارزیابی تأثیرات اجتماعی پروژه‌ها است، بنابراین پیامدهایی مانند ارتباطات بین افراد، افزایش خدمات، سازمان‌های داوطلبانه، شبکه‌های فعال، انسجام بین گروهی و فردی، می‌تواند از جمله پیامدهای اجتماعی مهم هر پروژه‌ای باشد.

پیامدهای اجتماعی پروژه ساخت و ترمیم گلدسته‌های مساجد منطقه ۹ نیز همچون پیامدهای فرهنگی آن، به‌صورت غیر مستقیم از احداث چنین پروژه‌های ناشی می‌شود. با تأکید دوباره باید گفت احداث، ترمیم گلدسته و زیباسازی مساجد، می‌تواند در جذب مردم و نمازگزاران به مسجد مؤثر واقع شود؛ با اقدام به چنین عملی، مسجد از یک نهاد صرفاً مذهبی در پرتو حضور گسترده مردم، به نهادی مذهبی و اجتماعی مبدل می‌شود. در واقع زیباسازی مساجد به نوعی مشوق حضور مردم و به‌خصوص جوانان در صف نمازگزاران است که همین امر می‌تواند زمینه‌ای باشد تا مسجد بستری برای جلب مشارکت مردم در امور محله‌ای شود. ضمن آنکه حضور نمازگزاران در مسجد، سبب افزایش ارتباطات اجتماعی مردم محله با یکدیگر شده و در نتیجه به سرمایه‌های اجتماعی محله و منطقه بیفزاید. از سوی دیگر، مسجد می‌تواند یاری‌دهنده گسترش حوزه عمومی و حضور بیشتر مردم در فضای اجتماعی باشد؛ زیرا نمازگزاران حداقل در یک نوبت از کار و محل زندگی خود دور می‌شوند و به قصد رفتن به یک مکان اجتماعی و انجام مناسک جمعی، دقایقی از زندگی روزمره خود جدا شده و در فضایی معنوی و اجتماعی حضور می‌یابند و همین امر می‌تواند باعث افزایش انسجام اجتماعی در میان مردم محله شود.

البته در زمینه پیامدهای اجتماعی ممکن است تأثیرهای منفی نیز وجود داشته باشد که بیشتر مربوط به اقدامات قبل از انجام پروژه توسط کارفرماست. عدم نیازسنجی و اطلاع‌رسانی باعث خواهد شد استفاده درستی از پروژه صورت نگیرد. شورایاری‌ها در اجرای پروژه می‌توانند نقش

خوبی را ایفا کنند که این نقش اغلب نادیده گرفته می‌شود. نادیده گرفته شدن نقش شوراباری‌ها می‌تواند در اعتماد مردم به نهادهای اجتماعی تأثیر منفی داشته باشد.

رضایت شهروندان از اقدامات انجام‌شده شهرداری، یکی از اهداف مهمی است که شهرداری آن را پیگیری می‌کند. اگر به نیازهای مردمی توجه شود و قبل از تصمیم‌گیری در اجرای طرح‌ها، از ساکنان محلات نیازسنجی و نظرخواهی صورت گیرد، احساس رضایت آنان از انجام پروژه‌ها بیشتر از زمانی خواهد بود که هیچ نیازسنجی و اطلاع‌رسانی صورت نپذیرفته باشد. پس انجام اقداماتی مانند نظرسنجی، نیازسنجی و آگاهی‌رسانی، می‌تواند رضایت شهروندان را به‌دنبال داشته باشد.

با توجه به بررسی پیامدهای فرهنگی و اجتماعی پروژه، باید گفت ساخت گلدسته‌ها، می‌تواند در جلب مردم به مسجد و تبدیل مسجد به نهادی فرهنگی و اجتماعی مؤثر واقع شود، اما نباید فراموش کرد که این اقدام نخستین گام برای رسیدن به چنین هدفی است. در گام‌های بعدی باید به غنی‌سازی برنامه‌های مسجد، وجود ائمه جماعت کارشناس و قابل اعتماد مردم، ایجاد اردوها و برنامه‌های متنوع متناسب با نیازهای مردم و... پرداخت. آنچه از پیمایش انجام‌شده در این منطقه برمی‌آید، آنکه اغلب نمازگزاران را افراد میان‌سال (بالای ۵۰ سال) تشکیل می‌دهند. استفاده از ائمه جماعت جوان و البته به مسلط به علوم دینی، در ایجاد این مهم می‌تواند مفید به فایده باشد.

پیامدهای مثبت پروژه

در این بخش به بررسی پیامدهای مثبت و منفی پروژه پرداخته می‌شود و در ادامه راهکارهایی برای تعدیل و جبران تأثیرهای منفی بیان خواهد شد. گفتنی است که بسیاری از این پیامدها به‌صورت غیر مستقیم، برآمده از احداث و بازسازی گلدسته‌ها است. در زیر به برخی از پیامدهای مثبت اشاره شده است:

- گلدسته‌ها به‌دلیل ارتفاع و نوع معماری، نمای خوبی برای محله ایجاد می‌کنند و در نتیجه می‌توانند گامی در راستای زیباتر شدن محله باشند.
- به‌دلیل وجود امکان مذهبی و مساجد، بخشی از نمای شهرهای جوامع مسلمان با معماری اسلامی مزین شده و نماد شهرهای اسلامی می‌شود. احداث گلدسته‌های مساجد به گسترش و توجه بیشتر به این معماری خاص کمک می‌کند.
- بر اساس فرهنگ دینی، به شهر و محله هویت می‌بخشد.
- افزایش رضایت شهروندان را به‌دنبال دارد.
- انگیزه مشارکت را در میان اهالی محله به‌وجود می‌آورد.
- مشوقی برای حضور مردم در مساجد است.

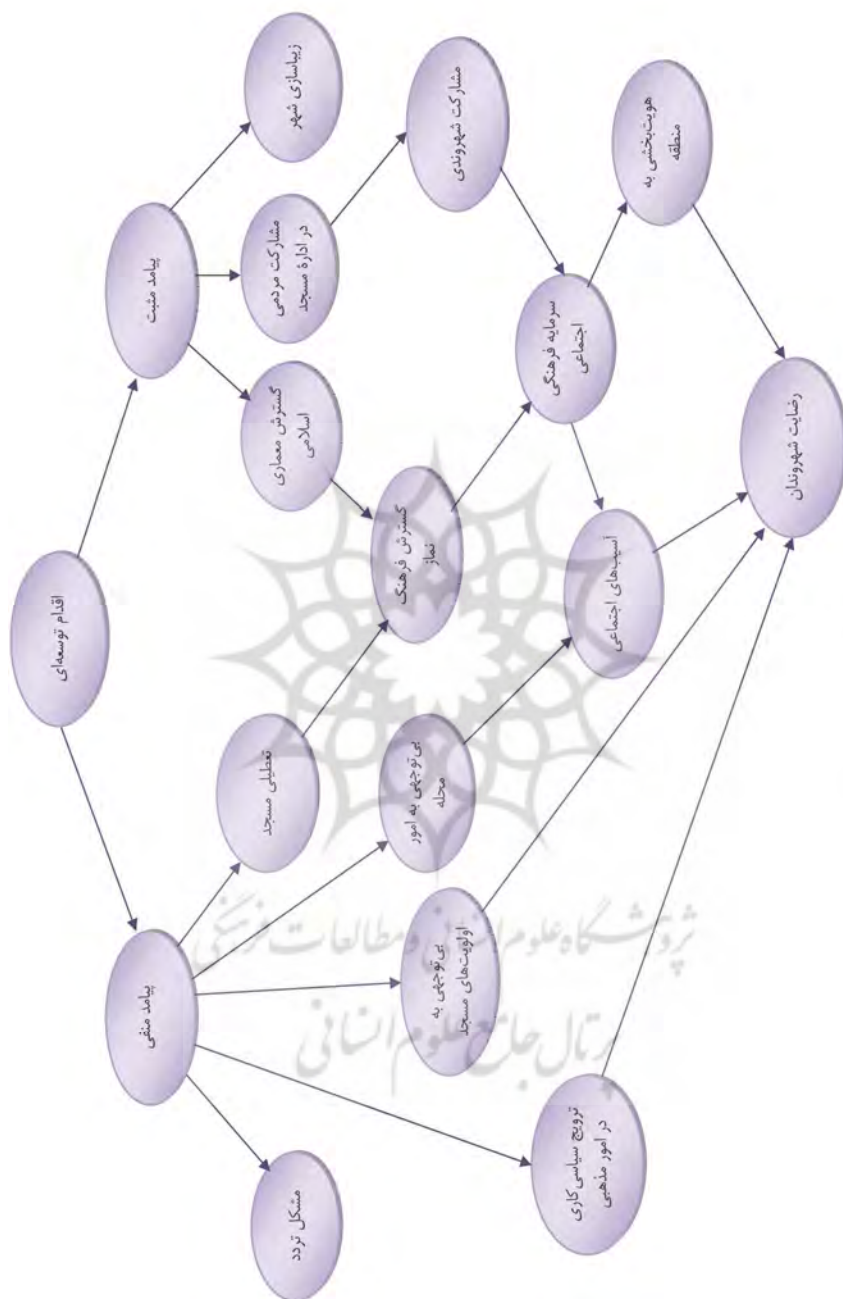
- فرهنگ برپایی نماز جماعت را در میان شهروندان گسترش می‌دهد.
 - ارتباطات اجتماعی میان مردم بیشتر می‌شود.
- برخی از پیامدهای مثبت غیر مستقیم که از حضور مردم در مساجد نتیجه می‌شوند، عبارتند از:
۱. افزایش انسجام اجتماعی؛
 ۲. افزایش سرمایه اجتماعی نمازگزاران؛
 ۳. تبدیل مسجد به نهادی اجتماعی و فرهنگی؛
 ۴. جایگاهی برای اوقات فراغت جوانان؛
 ۵. کاهش آسیب‌های اجتماعی؛
 ۶. گسترش حوزه عمومی.

پیوند دانشگاهیان و نخبگان علمی محلات با جوان نمازگزار، بر جذب بیشتر این گروه کمک شایانی خواهد نمود. البته شایان ذکر است که تمام این موارد زمانی می‌تواند پایدار باشد که علاوه بر زیباسازی و تجهیز مساجد، برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی مساجد، به‌خصوص با توجه به نیازهای روز جوانان اجرا شود؛ در غیر این صورت، احداث گلدسته‌ها و تجهیز مساجد مشوق کوتاه‌مدتی برای حضور شهروندان خواهد بود، اما آنچه سبب حضور بلندمدت نمازگزاران می‌شود، همانا رسیدگی و توجه به امور فرهنگی و معنوی مسجد و گسترش برنامه‌ها و کلاس‌های مختلف و متنوع است. ضمن آنکه برای نیل به اهداف بلندمدت، باید در کنار تمام موارد بیان شده، نگرش مسئولان مبنی بر اینکه مسجد فقط نهادی مذهبی و مکانی برای اقامه نماز است، تغییر یافته و بپذیرند که این مکان، نهادی اجتماعی و فرهنگی است.

پیامدهای منفی پروژه

از آنجایی که تجهیز و تعمیر مساجد ریشه در باورهای مذهبی شهروندان دارد، به سبب نوع و هویت پروژه، پیامدهای منفی چندانی را نمی‌توان برای این پروژه شناسایی کرد. با وجود این، در ادامه به برخی از تأثیرهای منفی ایجادشده در هنگام اجرای این پروژه اشاره می‌شود:

- ایجاد سروصدا و آلودگی صوتی هنگام ساخت گلدسته‌ها؛
- تعطیلی مسجد برای چند روز به دلیل احداث گلدسته‌ها؛
- ایجاد ترافیک در محله به سبب وجود تجهیزات ساخت گلدسته‌ها؛
- بی‌توجهی به محتوای برنامه‌ها و سایر امور مساجد، به دلیل توجه بیش از حد به زیباسازی و امور ظاهری مساجد؛
- بی‌توجهی به اولویت‌های ساکنان و نمازگزاران در قیاس با بازسازی گلدسته‌ها.

شکل ۲. مدل مفهومی تأثیرات

راه‌های پیشنهادی برای جبران تأثیرهای منفی و تقویت تأثیرات مثبت

بررسی پیامدهای اجتماعی نشان داد که احداث و ترمیم گلدسته‌های مساجد، تأثیرات مثبت و منفی برجای خواهد گذاشت. در این بخش سعی شده که راهکارهایی برای کاهش آثار منفی و تقویت تأثیرات مثبت بیان شود:

- استفاده از گروه عمرانی و معماری متخصص برای طراحی اصولی و درست گلدسته‌ها؛
- نیازسنجی از مردم محله که سبب جلب مشارکت مردم برای انجام چنین پروژه‌هایی می‌شود؛
- بررسی سایر مشکلات مساجد از طریق برگزاری جلساتی با حضور شورایی‌ها، هیئت امنای مساجد، ائمه جماعت و...؛
- بررسی اقتضائات محلی، اجتماعی و محیطی مساجد مورد نظر، برای انجام هر چه بهتر طرح. برای نمونه، یکی از مساجد (مسجد امام جعفر صادق) برای سال آینده به کل تخریب شود و دوباره ساخته شود، یا مسجد امام زمان مسجدی کوچک با مسائل و مشکلات فراوان است که ساخت گلدسته، چندان برای این مسجد در اولویت قرار ندارد. همچنین به دلیل نزدیکی فرودگاه به برخی از این مساجد، باید تمهیداتی برای ارتفاع و شکل گلدسته‌ها اندیشه شود؛
- گزینش مساجد حائز اولویت برای ساخت گلدسته در این مناطق؛
- در تدوین ارزیابی تأثیرات اجتماعی، می‌بایست نگاه فرامنطقه‌ای وجود داشته باشد. برای مثال در مرز منطقه ۹ و منطقه ۱۰ شهرداری، مساجدی که در خیابان‌های اصلی واقع شده‌اند در قیاس با مساجد مستقر در کوچه‌های فرعی، تأثیرات بیشتری روی شهروندان می‌گذارند. از آن جمله می‌توان به مسجد قمر بنی‌هاشم اشاره کرد. این مسجد با استقرار در خیابان اصلی و داشتن عرض مناسب، می‌تواند نمونه مناسبی برای ساخت گلدسته مسجد قلمداد شود؛
- استفاده و بهره‌گیری از مساجد موفق و اصولی نمونه در این زمینه؛
- جلب مشارکت سایر سازمان‌ها و نهادهای درگیر، از جمله سازمان امور مساجد و...؛

برنامه مدیریت پیامدها

آخرین گام از گام‌های اتم، ارائه برنامه‌ای برای کاهش پیامدهای منفی احتمالی و تقویت زمینه‌های مثبت در اقدام توسعه‌ای است. در این راستا نیز پیشنهادهایی بیان شده است:

۱. از آنجایی که مسجد و محله‌ای که این مساجد در آن واقع شده است، نیازهای متفاوتی دارند، لازم است شهرداری با توجه به این نکته و در نظر گرفتن سایر مشکلات مسجد و حتی

مشکلات خود محله، در کنار برنامه‌ریزی برای این پروژه به برنامه‌ریزی برای سایر پروژه‌های مورد نیاز مسجد و محله بپردازد و مردم را از انجام پروژه‌ها آگاه کند و از این طریق جلب اعتماد کرده و اهالی را به مشارکت دعوت کند.

۲. یکی از راه‌های موفقیت هر پروژه‌ای جلب مشارکت مردم است؛ چراکه جلب مشارکت مردم می‌تواند در تسریع روند پروژه مؤثر واقع شود. بنابراین پیشنهاد می‌شود مسئولان و برنامه‌ریزان پروژه بازسازی و ترمیم گلدسته‌ها تعامل خود را با شهروندان محله‌های اطراف پروژه و شورایی‌های آن بیشتر کرده و به‌منظور کاهش آثار منفی اجرای پروژه از آنان دعوت به همکاری نمایند. بنابراین پیشنهاد می‌شود تا جلسه‌های دوره‌ای با حضور نمایندگان گروه‌های ذی‌نفع پروژه، به‌خصوص اهالی محله برگزار شود و از ایده‌های خوب آنان استقبال کرده و هنگام اجرای پروژه از آن استفاده کنند.

۳. شهرداری باید ساکنان اطراف پروژه را مطلع کرده و آنان را در مورد آثار مثبت اجرای چنین پروژه‌های توجیه نمایند. استفاده از بنرها و پوستره‌های تبلیغاتی، یا نشست‌هایی در بوستان‌ها و مساجد اطراف، راهکار خوبی به نظر می‌رسد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در این پژوهش به بررسی پیامدهای مثبت و منفی و تأثیرات اجتماعی احداث و مرمت گلدسته‌های مساجد منطقه ۹ پرداخته شد. بر اساس داده‌های شهرداری، نخست فهرستی از مساجد نیازمند اجرای چنین پروژه‌ای تهیه کرده و در اختیار گروه پژوهشی انا قرار داده شد. اسامی مساجد مندرج در این فهرست عبارتند از: مسجد امام زمان (عج)، مسجد رسالت، مسجد امام جعفر صادق (ع)، مسجد صاحب‌الزمان (عج)، مسجد علی اکبر (ع)، مسجد امام حسین (ع) و مسجد امام حسن عسکری (ع). بنابراین می‌توان گفت دامنه نفوذ این پروژه، محله‌هایی است که این مساجد در آن قرار گرفته‌اند.

با توجه به اظهار نظر پاسخگویان و مسئولان شهرداری، اعتیاد از مهم‌ترین مشکلات این محله‌هاست. بنابراین جمع‌آوری و پاک‌سازی منطقه از وجود معتادان اقدامی است که ضروری به نظر می‌رسد.

احداث و ترمیم گلدسته‌های مساجد، در راستای گسترش فرهنگ و معماری اسلامی و زیباسازی شهر تهران بوده است، اما بر اساس اسناد موجود و داده‌های پژوهش، شهرداری در رابطه با احداث چنین پروژه‌ای هیچ‌گونه نیازسنجی‌ای از شهروندان منطقه به عمل نیاورده و

اطلاع‌رسانی مناسبی انجام نداده است که این می‌تواند در مشارکت ساکنان محله و همچنین رضایت آنان از شهرداری تأثیر منفی داشته باشد.

ساخت و ترمیم گلدسته‌های مساجد با توجه به ماهیت و محل قرارگیری، از پیامدهای گوناگونی برای ذی‌نفعان برخوردار است که در متن مقاله با تفکیک پیامدهای مثبت و منفی به آن پرداخته شد. اما به‌طور خلاصه پیامدهای مثبت پروژه عبارتند از: زیباسازی محله، گسترش معماری اسلامی، افزایش رضایت شهروندی، ایجاد مشارکت در میان اهالی محله، افزایش ارتباطات اجتماعی، افزایش انسجام اجتماعی، گسترش فرهنگ نماز جماعت. در مورد پیامدهای منفی پروژه نیز می‌توان به ایجاد سروصدا و آلودگی صوتی هنگام ساخت گلدسته‌ها، تعطیلی مسجد به دلیل احداث گلدسته‌ها، ایجاد ترافیک در محله به دلیل وجود ادوات و تجهیزات ساخت گلدسته و... اشاره کرد.

آنچه از تحلیل این پیامدها و همچنین تحلیل نظر مردم و مسئولان برمی‌آید، این است که اگرچه اجرای چنین پروژه‌هایی از نکات مثبت و پیامدهای مهم اجتماعی و فرهنگی برخوردار است، چندان ارتباطی بین برنامه‌ریزان پروژه با ذی‌نفعان اصلی این پروژه (ساکنان محله) دیده نمی‌شود. در طراحی این گونه پروژه‌ها مانند سایر پروژه‌هایی که ماهیت فنی و عمرانی دارند، نه تنها به نظرات شهروندان کمتر توجه شده، بلکه سازوکارهای جبرانی برای پیامدهای منفی در نظر گرفته نشده است.

ساخت گلدسته‌ها و اهمیت‌دادن به چنین پروژه‌هایی، در گسترش معماری اسلامی و هویت‌بخشی به معماری شهر تهران کمک کرده و می‌تواند در زیباسازی شهر و جذب و حضور مردم، به‌خصوص جوانان به مساجد مؤثر باشد، اما آنچه در اجرای موفق این پروژه مهم جلوه می‌کند، توجه به سایر مسائل و مشکلات مساجد و محلات مد نظر است؛ چرا که بی‌توجهی به این مسائل می‌تواند از ابعاد اجتماعی و فرهنگی این پروژه و در نتیجه پیامدهای مثبت آن بکاهد. در ضمن باید یادآور شد، تجهیز و ترمیم مساجد و زیباسازی آنها، تنها یکی از گام‌هایی است که برای تبدیل یک مسجد به نهادی فرهنگی و اجتماعی برداشته می‌شود، در کنار انجام چنین پروژه‌هایی باید به تعریف سایر پروژه‌ها در راستای گسترش برنامه‌های مساجد پرداخت.

جلب مشارکت دیگر نهادهای ذی‌نفع (مانند دفتر امور مساجد، سازمان اوقاف و...) در پیاده‌سازی هرچه بهتر این نوع طرح‌ها کمک شایانی است تا از پیامدهای منفی، مانند موازی‌کاری درون‌سازمانی و برون‌سازمانی کاسته شود.

منابع

- احمدی، ع. م. (۱۳۸۸). نقش مسجد در اقتصاد محله. تهران: انتشارات طرح نو.
- امیری تهرانی‌زاده، س. م. ر. (۱۳۷۲). پیش‌درآمدی بر مفهوم اقتصاد اسلامی، کیهان فرهنگی، شماره ۳.
- بازرگان، ع. (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق آمیخته و کیفی. تهران: انتشارات دیدار.
- بکر، ا.چ. و ونکلی، اف. (۱۳۸۸). راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی، مترجم: هادی جلیلی، تهران: دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران و جامعه‌شناسان.
- پورعزت، ع.ا. و رحیمیان، ا. (۱۳۹۱). ویژگی‌های خط‌مشی‌گذاری عمومی بر اداره شهرهای پرتنوع و پیچیده (مورد بررسی: شهر تهران). مدیریت دولتی، ۴ (۱۰): ۲۵-۴۴.
- حجتی، م. ب. (۱۳۸۴). اسلام و تعلیم و تربیت. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- سلطان‌زاده، ح. (۱۳۶۲). روند شکل‌گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، انتشارات آگه، تهران.
- صدر، م. ب. (۱۳۵۰). اقتصاد ما، ترجمه محمد کاظم موسوی، ج ۱، بی‌جا: مؤسسه انتشارات اسلامی، انتشارات برهان.
- عابدینی، ا. (۱۳۷۹). مسجد، سال ۹، شماره ۵۴، بهمن و اسفند.
- فاضلی، م. (۱۳۸۹). ارزیابی تأثیرات اجتماعی. تهران: معاونت امور اجتماعی و فرهنگی اداره کل اجتماعی شهرداری تهران.
- فاضلی، م. و قلیچ، م. (۱۳۹۱). ارزیابی تأثیر اجتماعی انزاری برای بهبود تصمیم‌های مدیریت شهری. کنفرانس بین‌المللی پیوست‌نگاری فرهنگی، بوشهر، ایران.
- مؤسسه امام هادی. (۱۳۹۱). فلسفه وجودی و گنبد و گلدسته در مسجد. بر خط در دسترس: <http://www.imamhadi.com>
- کی‌منش، خ. (۱۳۸۸). نقش مسجد در توسعه فضایی و کالبد محله‌ای. تهران: انتشارات طرح نو.
- کردنائیچ، ا.؛ مقیمی، س. م.؛ قناتی، س. و یزدانی، ح. ر. (۱۳۸۸). بررسی رابطه عناصر ساختار سازمانی و فرهنگ کارآفرینانه در دانشگاه تهران. مدیریت دولتی، ۱ (۳): ۱۱۹-۱۳۴.
- مقیمی، س. م. (۱۳۹۰). الگوی مدیریت توسعه بر مبنای ارزش‌های اسلامی: سیری در دیدگاه‌های امام خمینی (ر). نشریه مدیریت دولتی، ۳ (۸): ۱۷۸-۱۵۱.
- نرگسیان، ع.؛ آیت‌اله‌زاده شیرازی، م. (۱۳۹۳). مدیریت ارتباط با شهروند: مطالعه رابطه آن با مشارکت، پاسخ‌گویی عمومی و شفافیت در منطقه ۳ شهر تهران، مدیریت دولتی، ۵ (۲): ۱۶۸-۱۴۳.
- نوبهار، ر. (۱۳۷۳). سیمای مسجد. قم: انتشارات مؤلف.

Becker, H. Vanclay, F. (2003). *The International Handbook of Social Impact Assessment: Conceptual and Methodological Advances*. Edward Elgar.

Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *Interviews: Learning the craft of qualitative research interviewing*. Sage.

Longnecker, M., & Ott, R. (2001). *An introduction to statistical methods and data analysis*. ISBN-13, 854576151.

Pallant, J. (2007). *SPSS Survival Manual A Step by Step Guide to Data Analysis using SPSS for Windows*, third edition, Two Penn Plaza, New York, NY 10121-2289, USA.

Vanclay, F. (2009). *Social Impact Assessment*, Prepared for Thematic Review V.2: Environmental and Social Assessment for large dams, available in: <http://www.dams.or>.

Western, J. and Lynch, M. (2000). *Overview of the SIA Process*. Berg, New York.

